

DOVILĖ ŽALDARYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

RAŠTO MEDIJŲ SAŠAJA SU INDIVIDUALIOS SAVIMONĖS BEI MODERNIOS „ĮSIVAIZDUOJAMOS“ BENDRUOMENĖS FENOMENAIS

Media of Writing Interface with the Individual Consciousness
and the Modern “Imagined” Community Phenomenon

SUMMARY

This article is analysis of writing as a problem in Media philosophy through the theoretical prism of Marshall McLuhan – one of the famous media theory paradigm creators. M. McLuhan states that in order to understand the effect of media, one has to study its whole cultural environment, not just itself. Accordingly to author’s shown path, the limits of oral culture experience will be outlined first. In that perspective, the deep impact of writing in both social and psychological planes is reflected. M. McLuhan analyzed man’s sensual experience of a specific alphabetic writing and its extensions in typography (printing technologies, books, newspaper media). McLuhan’s analysis displayed a very clear connection of these media to strong individualistic values, as well as with the “imagination” way of modern communities.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojama rašto problematika medijų filosofijoje per vieno žymiausių medijų teorijos paradigmos kūrėjų Marshallo McLuhano teorijos prizmę. M. McLuhano teigimu, norint suprasti medijos veikimo pobūdį, reikia tirti ne tik ją pačią, bet visą kultūrinę jos aplinką. Taigi einant autoriaus nurodytu keliu, pirmiausia bus siekiama nubrėžti rašto neturinės – oralinės – kultūros patyrimo ribas. Oralinės kultūros suvokimo perspektyvoje aiškiau atsispindi ir rašto gelminis poveikis tiek socialinėje, tiek psichologinėje plotmėse. Atlikdama žmogaus juslinio patyrimo analizę, konkrečiu alfabetinio rašto bei jo pratęsimo tipografijoje (spausdinimo technologijos, knygos, laikraščio medijos) atveju, autorė parodo labai aiškų šių medijų sąryšį su vakarietiška kultūrai būdinga stipria individualizmo verte, taip pat su modernių bendruomenių „įsivaizdavimo“ būdu.

RAKTAŽODŽIAI: medija, oralumas, raštas, knyga, laikraštis, individualizmas, įsivaizduojama bendruomenė.

KEY WORDS: media, orality, writing, book, newspaper, individualism, imagined community.

M. MCLUHANO MEDIJOS SAMPRATA

Toronto komunikacinės teorijos mokyklos atstovas M. McLuhanas dažnai yra vertinamas kaip teoretikas, gana deterministiškai traktuojantis medijų įtaką kultūrai, visuomenei ar atskiram individui. Mūsų tikslas – pamėginti praplėsti teorinį akiratį vakarietiškos civilizacijos supratimo pagrindų pripažįstant visiškai svarų teiginį, jog specifinės medijos nebūtinai griežtai lemia bei determinuoja tam tikrus kultūrinius procesus, mąstymo būdus, individualios percepcijos, juslinio patyrimo plotmes, tačiau tam tikru būdu aktyviai dalyvauja minėtuose procesuose.

Medijos, kaip žmogaus tęsinio, analizė padaro žingsnį, kuriuo, atverdama individualią žmogaus sąveiką su medija plotmę, priartina teoriją prie žmogiškosios tikrovės supratimo. Žmogaus tęsiniu medija laikoma todėl, kad ji sustiprina bei pratęsia žmogaus galias, tarkime, padėdama jam greičiau įveikti atstumus (ratas, keliai) arba leisdama efektyviau administruoti plačią teritoriją (raštas, spauda). Tačiau pratęsdama tam tikrą žmogaus sugebėjimą, kartu ji daro stiprų poveikį individualios juslinės patirties, tikrovės pažinimo ir net mąstymo būdui: „Technologijos poveikio nesijaučia nuomonių ar sąvokų lygmenyje, ji nuosekliai, be pasipriešinimo pakeičia juslių santykį ir suvokimo būdus.“¹ Todėl norint suprasti medialumo specifiškumą, labai svarbu tyrinėti ne vien medijos „turinį“ – t. y. ne tik tai, *apie ką* ar *kaip efektyviai* informacija yra perduodama/priimama, bet atkreipti atitinkamai dėmesį į konkrečios medijos kuriamą aplinką, kurioje ši medija veikia.

Dar viena svarbi M. McLuhano metodologinė prieiga medijų analizėje – tai medijos *turinio* ir *formos* skyrimas ir atitinkamas jų santykio įvertinimas: „Tai būdinga bet kuriai medijai ir reiškia, kad bet kurios medijos „turinys“ visuomet yra kita medija. Kalba yra parašyto teksto turinys, parašytas žodis yra spausdinto teksto turinys, spausdintas žodis yra telegrafo turinys. Jei paklaustumėte: „Kas yra kalbos turinys?“, reikėtų atsakyti, kad „tai tikrasis mąstymo vyksmas, kuris savaime nėra verbalus.“² Autoriaus teigimu, daugelis žmonių, vienaip ar kitaip vertindami medijas ar mėgindami jas paaiškinti, nepakankamai dėmesio skiria perduodamo turinio įforminimo būdui, apsiribodami dažniausiai tik turinio analize. Iš esmės tai yra tipiška medijų nesupratimo priežastis, kadangi bet kurios medijos turinys neleidžia suprasti tikrojo medijos pobūdžio.

Mūsų analizuojamu konkrečiu atveju rašto medijos turinys yra kalba, arba, kitaip tariant, raštas yra pirmiausia kalbos pratęsimas, tačiau jo vizuali (perėjusi iš oralinės aplinkos), materialiai bei sudaiktinta *forma* daugelio tyrinėtojų nėra pakankamai įvertinta. Todėl šiame straipsnyje susitelksime prie rašto medijos bei jos tęsinių – tipografijos/spausdinimo, knygos, periodinės spaudos – ir pamėginsime atsakyti į klausimą, kokių būdu analizuojamos medijos dalyvauja ir prisideda prie bendruomenės socialinio gyvenimo, individo dalyvavimo joje, kaip tos pačios medijos skirtinga forma yra susijusios su, atrodytų, priešingomis kryptimis vykstančiais procesais. M. McLuhanas savo teorijoje iškelia dvi-

lypę su rašto medijos išivyravimu kultūroje susijusią individualizmo problematiką: „Galima būtų teigti, kad būtent fonetinis raidynas yra ta vienintelė technologija, kuri sukūrė „civilizuotą žmogų“ – atskirus individus, lygius prieš rašytinį įstatymų kodeksą.“³ Taigi viena vertus, mes turime technologiją, kuri sie-

jasi su individo atsiskyrimo nuo bendruomenės procesu. Tačiau vėlesnė rašto raida bei jo pratęsimas periodinės spaudos forma paradoksaliai ima atlikti priešingą jungiamąjį veiksmą: „Spauda⁴ yra prieštaringa – tai individualistinė technologija, skirta grupiniams požiūriams formuoti ir skleisti.“⁵

ORALUMO KOMUNIKACINĖ APLINKA

Norint aiškiau suvokti bei paaiškinti rašto kaip medijos santykį su žmogaus gyvenamojo pasaulio praktine plotme, taip pat ir su individualiu asmens vaidmeniu joje, būtų pravartu pirmiausia pažvelgti į oralinės kultūros savitumą. Tam tikslui pasitelksime britų socialinio antropologo Jacko Goody bei jo bendraautorius, literatūros kritiko bei istoriko Iano Watto raštingumo problematikos tyrimuose aptiktas kultūrinės tendencijas. Sakytinį tradicijos perdavimą oralinėse bendruomenėse galima įsivaizduoti kaip ilgą grandinę susipynusių pokalbių tarp bendruomenės narių⁶. Šitaip tikėjimai, vertybės ir visos žinojimo formos perduodami tiesiogiai, individualiai bendraujant „akis į akį“, ir visa tai, kas perduodama, saugoma žmonių atmintyje. Esminis tokios komunikacijos bruožas yra tas, jog egzistuoja reikšmingas tiesioginis ryšys tarp simbolio (žodžio) ir juo nurodomo referento. Kiekviena žodžio reikšmė yra patvirtinama konkrečios situacijos metu, kuri dažniausiai būna lydima garsinės moduliacijos bei fizinės gestikuliacijos. Iš šių elementų susipina specifinė žodžio reikšmė ir kartu pažymimas bendras jos naudojimas. Oralinėje kultūroje kalba, jos žodynas vystosi glaudžiam santykiyje su empi-

rinės tikrovės patirtimi. Nors kalbos mokomasi individualiai, tačiau visuomet kitų bendruomenės narių akistatoje.

Žodynas oralinėje kultūroje yra efektyvi terpė, kurioje gana lengvai vyksta kritiško suvokimo ir eliminavimo procesai, palaikomos „čia ir dabar“ egzistuojančios gyvenimo sąlygos⁷. Kai viena karta išmoksta savo kalbą, per mitus bei pasakojimus perima ir savitą pasaulėžiūrą. Nesant ilgalaikių įrašų, išnyksta realių istorinių įvykių prisiminimas. Pasakojimus ir mitus dabartis prisitaiko sau, kad nustatytų teisingus socialinius santykius. Individas šių dalykų nepajėgia suvokti, kadangi su kalba išmoktas pasakojimas jam tampa savaime suprantamu tikrovės paaiškinimu. Galima pažymėti, jog tokiu būdu vyksta nuolatinė perduodamos tradicijos kaita, istorinė atmintis nevaržo dabarties, atsiradimo kilmės mitai tarnauja dabarčiai, yra koreguojami pagal ją.

J. Goody ir I. Wattas rašto neturinčioje kultūroje egzistuojantį tradicijos savitumą įvardija kaip *homeostatinę organizaciją*, kai praeities ir dabarties situacijos, sampratos, neatitikimai išlaiko pusiausvyrą bei subalansuoja tikrovę per atminties ir užmaršties kategorijas⁸. Viena pagrindinių homeostatinės būklės ten-

denciju ta, jog individas asmeniškai beveik nesuvokia praeities, išskyrus *čia ir dabar* vykstančią dabartį. Jei, tarkim, metraščiai raštingose visuomenėse primeta objektyvų atpažinimą skirtumo tarp to, *kas buvo* ir to, *kas yra*, tai oralinėje kultūroje vyrauja supratimas, jog pasaulis *visuomet buvo toks, koks yra dabar*. Vienos kultūros turi savo kilmės genealogijas, kitos – mitus ar šventus pasakojimus apie pasaulio kilmę ir būdus, kuriais žmogus ugdo savo kultūrą. Tačiau šios sampratos negali valdyti dabarties, nes jos neturi chronologiškai numatyto statuso, į kurį būtų daroma nuoroda. Oralinės tradicijos bendruomenės nariai nemato jokio prieštaravimo tarp to, kas

pasakojama dabar, ir tarp to, kad prieš daugelį metų buvo pasakojama visiškai kitokia istorija, nes šalia jų, dabarties akiratyje nėra ilgalaikių įrašų. Kai kiekvienos kartos individai išmoksta savo kalbą, jie nežino, kad įvairūs žodžiai, tikri vardai ar pasakojimai buvo išmesti, ar kad kiti bendruomenės nariai kai kurias reikšmes perkėlė, pakeitė ar visiškai atmetė. Taigi individuali atmintis atlieka lemiamai svarbaus elemento funkciją, kurio dėka keičiasi tradicija, nereikalingi ir neaktualūs elementai eliminuojami. Tačiau individualiai asmuo nesugeba to suvokti ir įvertinti iš tam tikros distancijos, kadangi tikrovė yra sulieta iš vientiso patyrimo lauko.

KULTŪRINIAI POKYČIAI, SUSIJĘ SU RAŠTO MEDIJOS ATSIKADIMU

Oralinę kultūrinės tradicijos perdavimo procesą gana radikaliai transformuoja rašto medijos atsiradimas. Raštas reikšmingas tuo, kad jis sugeba *sudaiktinti* kalbą: susieja ją su materialia forma egzistuojančiais vizualiais ženklais. Materiali kalbos forma užtikrina jos tikslų, nevaržomą perdavimą erdvės ir laiko požiūriu. Tai, ką žmonės galvoja ir sako, galima išgelbėti nuo gyvo žodžio komunikacijos trumpalaikiškumo.

Viena vertus, priklausomai nuo naudojamų medžiagų raštui užfiksuoti, kita vertus, dėl skirtingo rašto sistemų sudėtingumo laipsnio rašto atsiradimas visuomenėse lemia nevienodą socialinį pasiskirstymą. Socialiniai apribojimai palaipsniui susiformuoja pagal tai, kas gali naudotis raštu, kas atsakingas už užrašų priežiūrą. Visoms rašto sistemoms būdingas polinkis į slaptumą⁹. Kadangi

raštas leidžia lengviau administruoti teritoriją, todėl slaptumą galima naudoti kaip priemonę išlaikyti galios monopolį. Taip pat raštas turi savybę kurti medijuotą terpę, kurioje kuriasi specifinis bendrumo ryšys. Slaptumas naudojamas kaip socialinio stabilumo priemonė, siekis išsaugoti raštingųjų monopolį.

Su rašto medijos naudojimu susijęs toks svarbus kultūros reiškinys kaip tradicijos užkonservavimas. Šis reiškinys atsiranda ypač ten, kur egzistuoja stiprus ryšys tarp rašto ir religijos. Tokioj visuomenėj Dievo (ar jo pranašų) „žodžio“ saugojimas yra tinkamas tarnavimo būdas, kuris užima svarbiausią vietą. Išskirtinė religija yra linkusi neišsileisti „eretinio“ mąstymo, taip pat siūlo sąlyginai pastovius atsakymus į aktualius iškilusius klausimus. Senovės Graikijos ir Romos kultūros buvo unikalios tuo,

jog raštingumą traktavo pasaulietišškai, ir bent jau iš pradžių išskirtinio religinio kulto nepavertė rašytine forma. Šitaip šios kultūros išvengė varžančio religinio raštingumo poveikio, kuris Vakarų Europos kultūroje dominavo iki spausdinimo technologijos atsiradimo¹⁰.

Kultūros ir religijos istoriko bei filosofo Walterio Jacksono Ongo požiūriu, rašymas lemia tokius mąstymo procesus, kurie išauga ne veikiami natūralios galios, bet dėl tiesioginio ar netiesioginio rašymo, kaip struktūrinančios technologijos, poveikio. Graikų kritinis filosofinis diskursas pirmasis suformulavo sampratą, jog raštas yra nežmogiškas¹¹. Rašytinis tekstas „apsimeta“, jog jo egzistavimas susijęs su mąstymo atžvilgiu išoriniu pasauliu. Tačiau realiai jis tegali būti minties ar mąstymo išraiška. Iš to kilo rašto kaip tikrovės atžvilgiu sufalsifikuoto daikto samprata. Platono Sokratas *Faidre* iškelia rašto „negyvumo“ problemą. Į skaitančiajam tekstą išskylančius klausimus raštas tegali pakartoti tuos pačius kvailus žodžius, kurie ir pažadino klausimą. Be to, rašymo procesas yra visiškai pasyvi veikla, vykstanti nerealioje ir nenatūralioje teksto erdvėje.

Graikai dar sugebėjo suvokti rašymą kaip išorinę, svetimą technologiją, o šiandien dauguma kultūrų šios techno-

logijos net nepastebi, net kai ji sukelia įvairius prieštaravimus oralinės komunikacijos metu. Raštas ir rašymas yra tapę neatskiriama žmogiškojo pasaulio dalimi. Lyginant sakininį kalbos naudojimą, rašymas yra visiškai dirbtinis. Nėra jokio būdo rašyti „natūraliai“. Sakytinė kalba yra natūrali žmogui ta prasme, kad visos kultūros mokėjo/moka kalbėti. Tokiu atveju kalbos taisyklės yra suvokiamos nesąmoningai, taikomos remiantis jusliniu suvokimu. Sakytinės kalbos pervedimas į raštą nulemtas sąmoningai išgalvotų, aiškiai išreikštų taisyklių. Tokia sutartinė technologija tampa ne tik išorine sistema. Tačiau palaipsniui ji ima formuotis ir individualų sąmoningumą.

Sąmonės transformacijos gali skatinti, sustiprinti sąmoningumą, įgalinti refleksijos aktą. Raštas įsteigia distanciją, kuri, W. Ongo manymu, žmogaus egzistenciją padaro daug visavertiškesnę. Dažnai atitolimas nuo natūralios aplinkos gali būti naudingas ir netgi yra esmiškai būtinas visavertiškam žmogaus gyvenimui. Kad galėtume gyventi ir suprasti visapusiškai, reikalingas ne tik artumas, bet ir tam tikra distancija. Šiuo požiūriu raštas tampa individualiam refleksijos aktui reikalinga atitolimo galiybės sąlyga.

ALFABETINIO RAŠTO SISTEMOS IŠSKIRTINUMAS

Iki šiol siekėme nubrėžti kontūrus, kaip įmanoma pajusti bendrą oralumo ir raštingumo kuriamą kultūrinę aplinką, kuri susijusi su sakytinės arba rašytinės komunikacijos dominavimu. Vis dėlto esminis pokytis tradicinėje kultūroje įvyksta išradus ir ėmus plačiai nau-

doti fonetinę (alfabetinę) rašymo sistemą. M. McLuhano medijų analizėje būtent ryškiausiai ir atsiskleidžia vakarietiška alfabetinio raštingumo specifika, kuri gelminiu būdu yra persmelkusi visą mūsų kultūrą. Medijų tyrinėtojas pastebi, jog fonetinio rašto sistema iš pri-

gimties yra pati kategoriškiausia ir lemia daug daugiau, o ne vien kalbos materialųjį atsiskyrimą nuo gyvos atminties bei tradicijos.

Paprasta fonetinio rašto sistema istorinėje Vakarų kultūros raidoje lemia keletą itin reikšmingų dalykų: technologijos paprastumas susijęs su labai plačiu bei greitu alfabetinės rašto sistemos išmokimu, praktiniu pritaikymu, demokratiškumu, individualiai perimama patirtimi (alfabetinį raštą įmanoma išmokyti ir be mokytojo). Tačiau bene svarbiausias fonetinio raidyno kaip medijos unikalumas tas, jog alfabetinėje sistemoje semantiškai bereikšmės raidės yra derinamos su semantiškai bereikšmiais garsais. Tokį abėcėlės principą medijų tyrinėtojas kultūrinio požiūriu vertina kaip negailestingą vizualaus ir girdimojo pasaulio atskyrimą. Šis paralelizmas yra grubus ir negrižtamas, kadangi fonetiškai užrašytas žodis praranda prasmės ir suvokimo klodus, kuriuos, tarkim, hieroglifų ir kinų ideogramų rašto sistemos dar sugeba išlaikyti: „Tik fonetinis alfabetas nutraukia ryšį tarp akies ir ausies, tarp semantinės reikšmės ir vizualaus kodo; ir tokiu būdu tik fonetinis raštas turi galią perkelti žmogų iš gentinės į civilizuotą sferą, duodamas jam akį vietoj ausies.“¹² Tarkim, kinų, indų kultūrose, naudojančiose nefonetinius rašmenis, dar yra išlaikomas gelminis patirties suvokimas, kadangi ideograma yra visa apimantis geštaltas. Tuo tarpu civilizuotose fonetinio raštingumo kultūrose raštas analitiškai atsieja jusles ir funkcijas. Antropologinė J. Goody bei I. Watto analizė taip pat patvirtina, jog fonetinio rašto įsteigtas skirtingas santykis tarp žodžio ir jo referento turi įtaką žmonių

socialiniams santykiams.¹³ Jie tampa labiau apibendrinti, abstraktūs, mažiau susiję su asmens, vietos ar laiko detalumu, kas būdinga oralinėms visuomenėms. Fonetiniam raštui būdingas garso ir vaizdo atskyrimas nuo prasmės pasikartoja socialinėje ir psichologinėje tikrovėje: „Kaip jau seniai skelbė Rousseau (o vėliau ir romantizmo poetai bei filosofai), raštingo žmogaus vaizduotės, jausmų ir proto gyvenimas gerokai suskyla.“¹⁴

Rašto medijos įsivyravimas ima keisti žmogaus juslinės percepcijos balansą. Raidyno vartotojo patirtis tampa vis labiau suskaidyta atveriant akį vietoj ausies, išlaisvinant individą iš bendruomeninio, gentinio skambančio žodžio magijos ir iš giminystės tinklo. Fonetinio raidyno dėka įsivyravus raštingumo praktikai, pasitikėjimas kitomis juslėmis – garsu, lytėjimu ar skoniu – susilpnėja. Vietoj to žmogaus jusliniame patyrimo vis svarbesnė reikšmė suteikiama sustiprėjusiai ir išplėstai vizualinei funkcijai.

Juslių balanso pasikeitimas susijęs ir su vertybiniais kultūros pokyčiais. Daugeliu atveju vizualumo reikšmingumo iškilimą kitų patirties rūšių, ypač klausos, atžvilgiu medijų tyrinėtojas vertina kaip tam tikrą kultūros nuvertėjimą ir supaprastėjimą. Klausos juslė yra hipertekstinė, jautri bei visa apimanti. Dėl to žodinės kultūros žmogus yra įpratęs veikti ir reaguoti tuo pačiu metu. Tuo tarpu akis yra romi ir neutrali, jos patirtis skaidanti matomą vaizdą į tam tikrus segmentus. Be to, akies vizualiąją juslę žmogus gali sąmoningai valdyti, pakreipti norima linkme arba tiesiog užsimerkti, kai tam tikra patirtis gali būti per daug stipri ar net traumuojanti. Su šiais akies/regos bei ausies/klausos patirčių

skirtumais tiesiogiai siejasi kultūros vertybinės sampratos. Tarkime, raštingas žmogus jaučia didesnę pasitikėjimą, kai jam skolingas žmogus „išrašo“ skolos raštelį, o ne vien „duoda žodį“ gražinti pasiskolintus pinigus.

Gentinis oralinės bendruomenės žmogus, tapęs raštingu, praranda daugelį emocinių ir bendruomeninių šeimos jausmų¹⁵. Kai pažinimas pamažu tampa vis mažiau susijęs su bendrai visuomenėje patiriama, kartu kuriama bei interpretuojama samprata, o žinojimas yra perimamas iš neutralios rašto medijos, tuomet yra susilpninamas emocinis bei prasminis ryšys su bendruomene. Raštą įvaldęs asmuo tampa laisvas, turi galimybę atsiskirti nuo genties, tapti „civilizuotu individu“.

1454 m. pasirodęs pirmasis Gutenbergo išspausdintas fonetinis tekstas M. McLuhano teorijoje laikomas vienos reikšmingiausių kultūrinės transformacijos Vakarų Europoje riba¹⁶. Gutenbergas esmingą žingsnį padaro sujungdamas lotyniškos abėcėlės raides su spausdinimo technologija: iš geležies nulietas raidžių formas-tipus buvo galima perinkti ir jas iš naujo panaudoti daugybę kartų. Spausdinimo technologija, susijungdama su alfabetinio raidyno savybėmis, įgalino tokius procesus kaip kultūrinės tradicijos masiškumas, segmentacija ir fragmentacija bei visuotinai įtvirtino individualizmo vertę. O vieną svarbiausių vaidmenų šiame procese atliko spausdinta knyga – tipografijos padedama griežtą bei stabilią formą pamažu įgavo viena svarbiausių vakarietiškos kultūros rašto medijų.

Knyga netruko tapti dominuojančia individualaus kalbėjimo forma, individo

unikalios išraiškos priemone. Pažvelgę teksto autoriaus vaidmenį rankraščių perrašinėjimo laikotarpiu, matome, kad jo vaidmuo yra labai neaiškus ir neapibrėžtas. Rankraščių kultūroje saviraiška buvo visiškai neaktuali. O įsivyravus spausdinimui, ši situacija pasikeičia: „Tipografija sukūrė mediją, kuri leido žmogui garsiai ir drąsiai kalbėti pasauliui, taip pat leido aprėpti pasaulio knygas, anksčiau užrakintas pliuralistiniame vienuolynų celių pasaulyje.“¹⁷ Atsiradus spausdinimo presui, jis imtas laikyti nemirtingumo varikliu, jo padedami daugelis siekė įamžinti savo nepaprastus žygius ar išgyvenimus. Ėmė formotis nauja gyvenimo prasmingumo samprata – gyventi ir patirti tam, kad *užrašytum*, perduotum kartoms savo patirtį, galėtum mokyti savo pavyzdžiu.

Spausdinimo sukurta knygos forma daugiausia susijusi su „rašytojo“ sampratos gimimu. Vienodumo samprata tiek skaitytojo, tiek temos atžvilgiu pamažu formavo vieno požiūrio ir vieno rašymo tono reikalavimą. Tačiau šis rašymo tonas persikėlė ir į kalbėjimo, gyvo žodžio sritį. Rašytinis tonas leido išsilavinusiems žmonėms savo pokalbiuose išlaikyti bendrą kalbėjimo stilių, kuris ilgainiui imtas laikyti „aukštu tonu“. Tačiau kai raštingumas plačiai išplito tarp įvairių socialinių sluoksnių, rašto vienodumas įsiskverbė ir į šnekamąją kalbą. Išsilavinusių žmonių kalba ėmė panašėti, kol galiausiai beveik išsilygino, tapo akustine, suvienodinta, lyg tolydaus tipografinio vaizdo kopija.

Knyga ir laikraštis – labai panašaus pobūdžio medijos, kurių pagrindą sudaro ta pati fonetinio rašto bei tipografijos technologija. Vis dėlto šių medijų prin-

cipiniai formos skirtumai lemia labai skirtingus jų išraiškos bei veikimo principus, skirtingos kultūrinės sampratos bruožus. Tie transformacijos procesai, kurie nuo tipografijos atsiradimo sustiprino ir naują pagreitį suteikė knygos medijai, pasisuko netikėta linkme, kai visuomeniniame gyvenime atsirado mozaikinė knygos formos įpėdinė – periodinė spauda.

Esminiai knygos ir laikraščio medijų formalieji skirtumai pirmiausia susiję su skirtingu jų veikimu, informacijos sklaidos pobūdžiu. Vertinant iš komunikacinės perspektyvos, tiek į knygą, tiek į laikraštį M. McLuhanas siūlo pažvelgti kaip į kultūrinę formą, kuri kuria panašaus pobūdžio kalbėjimo situaciją. Būtent spausdinta viešo kreipimosi situacija, didelis intensyvumas bei tikslus pakartojimo vienodumas suteikia ir knygai, ir laikraščiui ypatingą viešos išpažinties pobūdį. Vadinasi, nepriklausomai nuo turinio, vien pačia savo forma abi medijos kuria „*pasakojimo iš vidaus*“ išpūdį. Kita vertus, šių medijų formalieji skirtumai lemia jų skirtingą santykį su skaitytojų auditorija.

Knyga dažniausiai susijusi su privačios išpažinties forma, su „vieno požiūrio“ į pasaulį išdėstymu. Asmeninį „balną“ labiausiai atitinka knygos forma, kurios puslapiai iš vidaus atskleidžia autoriaus nuotykių ar dvasinių potyrių istoriją. Tačiau visiškai kitoks išpūdis susiformuoja, kai daugybė knygos puslapių arba daug įvairių informacinių žinių mozaikiškai išdėstomos viename popieriaus lape. Toks išdėstymas lemia grupinės išpažinties išpūdį. Daugybė žinučių viename leidinyje sukuria vieną esmingiausių spaudos aspektų – „*ido-*

mybes“. Tai iš vidaus perteikiama bendruomenės veiksmų ir sąveikų istorija, kuri skatina skaitytojų aktyvumą bei dalyvavimą ne vien rašymo, kiek skaitymo prasme.

Knyga, pateikianti vieną poziciją, tam tikra prasme siekia *paaiškinti pasaulį*, o pati mozaikos forma *pateikia bendrą visuomenės veiklos vaizdą*. Tuo pačiu pats mozaikiško teksto skaitytojas tampa aktyviu dalyviu pasirinkdamas, kokia tvarka skaityti mozaika pateiktas žinutes. Toks skaitymo būdas įtraukia labiau nei pasyvus vientisai išdėstytos knygos skaitymas. Dalyvavimą skatinanti spaudos forma ar „*pasidaryk pats*“ pobūdžio pasaulis yra neatsiejamas nuo demokratinio visuomenės principo ir jį tiesiogiai atitinka. Spaudos medijos tyrinėtojai pažymi, kad nors demokratinio tipo vyriausybės yra susiskaidžiusios į departamentus, spauda sugeba juos susieti ne tik tarpusavyje, bet ir su tauta. „Pagreitėjus spausdinimui ir žinių rinkimui, ši mozaikinė forma tapo vyraujančiu žmonių bendravimo bruožu, nes ji išreiškia ne atsiribojusį „požiūrį“, bet dalyvavimą procese.“¹⁸ Be to, spauda įgyvendina lygybės principą, kadangi rašo apie bet kokią žmogų bet kuriam kitam, sukuria vizualią vienybę, kuri „svetingai į savo glėbį priima daug genčių ir aprėpia asmeninių požiūrių įvairovę.“¹⁹

Pagrindinis spaudos medijos bruožas – jos lengvabūdiškumas bei natūrali *grupinio supažindinimo* bei *bendruomeninio apvalymo* forma, kuri tiesiogiai atitinka šios medijos prigimtį. Su vidinės bendruomenės mozaikos arba kolektyvinio vaizdo reprezentacija susijusi spaudos turinio savybė, jog „geriausiai“ savo darbą atlieka ta spauda, kuri parodo bend-

ruomenės „išvirkščiąją“ arba blogąją pusę, „šiuurkštų socialinio drabužio pamušalą“. Pagal klasikinę spaudos sampratą „tikrosiomis“ žiniomis laikomos *blogos žinios* – „apie koki nors žmogų“ arba „kokiems nors žmonėms“. Tai liudija dažna laikraščio patirtis nuo pat spaudos atsiradimo pradžios. Gamtos katastrofos, potvyniai, gaisrai ar kitos bendruomenės nelaimės, atsitikusios jūroje, ore ir žemėje, kaip spaudoje perskaitomos žinios pranokdavo asmeninį siaubą ar nusikaltimą. Kiekvienas laikraštis privalo turėti blogų žinių, nes jos sukuria intensyvumą ir užtikrina skaitytojų dalyvavimą.

Dar XVII a. laikraščiai patys laukdavo, kol žinios pačios ateis pas juos, mat iš pradžių laikraščio leidimo dažnumas priklausė nuo įvykių gausos. Vadinas, žiniomis laikyta tai, kas yra anapus laikraščio. Taigi pirminė laikraščio funkcija buvo gandų ir žodinių pranešimų pakoregavimas, panašiai kaip žodynų, kurie pateikia seniai ir be žodynų pagalbos vartojamų žodžių „taisyklingą“ rašybą ir reikšmes. Tačiau greitai buvo suprasta, kad spauda gali žinias ne tik rinkti, pranešti, bet taip pat ir kurti. Susiformavo nauja samprata, jog tai, kas patenka į laikraštį, tampa žiniomis, o visa kita – nėra žinios. Tokiu būdu spauda tapo kasdienine veikla ir išmone, kuriama beveik iš visko, kas yra bendruomenėje. O mozaikinė forma leido spaudai tapti „bendruomenės vaizdu arba skerspjūviu“. Spaudos medijos fiktyvumas išryškina, kad kaip ir pats kuriamas vaizdas, taip ir pati bendruomenė yra ne materiali duotybė, o mąstymo sferos produktas – įsivaizduojama sąvoka. Tai, kad spaudos perduodama informacija gali būti padaroma, sukurama ar sąmonin-

gai formuojama ją atrenkant, atskleidė periodinę spaudą kaip vieną iš būdų valdyti bendruomenę ir pakreipti jos bendruomeninius vaizdinius.

Spauda sukuria vaizdinį, kad visuomenė yra ištisinių veiksmų seka, sujungta laiko ir vietos linija. Be vietinės kalbos, datos ir vietos nurodymas yra vienintelis organizuojantis laikraščio bendruomenės vaizdo principas. Kai spaudos leidėjai suprato, kad žinių pateikimas yra ne įvykių pranešimas ar kartojimas, bet „tiesioginė įvykių priežastis“, tuomet buvo iš esmės suvokta pagrindinė galia formuoti grupinę sąmonę. Kai mažėja laiko ir erdvės svarba, stiprėja pats visuomenės vaizdas, mozaikiškumas, sudarytas iš nenutrūkstamų ir nesusijusių pranešimų masės. Svarbi yra pati medija, jos kuriamas vaizdas, kuriame kiekvienas žmogus randa savo vietą, o taip pat ir kitus bendruomenės narius. Knygos medijai būdinga tai, kad jos esmę sudaro informacijos turinys, jo kultūrinis, mokslinis ar tiesiog individualus reikšmingumas. Laikraščio prasmė ir pagrindinė jėga slypi bendruomeninio ryšio sukūrimo bei periodiškame palaikyme, per kurį nuolat atpažįstama savoji egzistencija, o bendruomenės gyvenimas įgyja išskirtinę prasmę.

Nacionalizmo kaip politinio gyvenotojų susivienijimo, dažniausiai besiremiančio vietinės tarmės ir kalbos pagrindu, atsiradimas buvo neišivaizduojamas iki spausdinimo. Spausdinimo dėka kiekviena iš šiandien žinomų rašto kalbų buvo paversta galinga medija: „Vakarų pasaulis nežinojo, kas yra nacionalizmas, iki Renesanso, kai Gutenbergas leido išvysti gimtąją kalbą, aprengtą vienodu rūbu.“²⁰ Vakarų visuomenės naudojamos

vietinės liaudies kalbos tapo komunikaciniu keliu, kuris leido pasiekti didžiules, išsaugojusias savo kalbą „neraštingąsias“ mases. Tokiu keistu principu spausdinimas ir jo mozaikiškoji spauda sukūrė naują fenomeną – nacionalizmą: „Spausdinimas suardė gentį, išplėstinę kraujo giminių šeimos formą, ir pakeitė ją bendrija žmonių, unifikuotu būdu išmokyti būti individais.“²¹ Spaudos jungiančioji

savybė grupuoti individus bei jos specifinis vietinės kalbos turinys atsitiktinai pasiūlė naują gyvenimo organizavimo modelį spausdintos knygos transformuotai visuomenei. Ši modernų rašto medijų įsteigtą bendrumą M. McLuhanoas vertina kaip ryškų, naują, vizualų bendro grupės likimo bei padėties vaizdinį, kuris rėmėsi labai pagreitetėjusiu informacijos judėjimu.

„ĮSIVAIZDUOJAMA“ BENDRUOMENĖ

„Įsivaizduojamų bendruomenių“ tyrinėtojas Benediktas Andersonas teigia, jog periodinės spaudos, ir ypač laikraščio, forma suteikė galimybę *techniškai atvaizduoti* tokią įsivaizduojamą bendruomenę, kokia yra nacija²². B. Andersono žodžiais tariant, „sukrečiantis“ laikraščio fiktyvumo efektas atsiranda dėl M. McLuhano išryškintos mozaikiškos laikraščio formos. Nacionalizmo tyrinėtojas yra taip pat įsitikinęs, kad esminis laikraščio sąlygiškumas slypi tame, jog pasakojimai „apie sovietų disidentus, badą Malyje, žiaurią žmogžudystę, pučą Irake, atrastą retą suakmenėjusią iškaseoną Zimbabvėje ir Mitterand'o kalbą“²³ yra tokie skirtingi ir jokiais praktinėje tikrovėje egzistuojančiais aspektais vienas su kitu nesusiję, tačiau visi jie sugretinami išspausdinus viename laikraščio puslapyje. Viena vertus, akivaizdu, jog šie įvykiai vyksta savarankiškai ir juose dalyvaujantys asmenys nieko vieni apie kitus nežino. Tačiau faktas, kad laikraščio erdvėje jie sugretinami savavališkai, akivaizdžiai parodo šių įvykių įsivaizduojamą, fiktyvų ryšį.

B. Andersonas, panašiai kaip ir M. McLuhanas, pagrindiniu įsivaizduojamo

ryšio šaltiniu laiko kalendorinį laiko sutapimą. Kultūriniai pokyčiai susiję su laikraščiu kaip efemeriška, greitai savo aktualumą prarandanti kultūrinės formos išraiška. Laikraščiai tampa tarsi „vienadieniais bestseleriais“, pasenstančiais vos juos atspausdinus. Tačiau būtent dėl šio efemeriško pobūdžio susiformuoja specifinė masinė laikraščio skaitymo, t. y. „įsivaizdavimo“, ceremonija, kuri turi paradoksalių bruožų: „ji vyksta tyliai ir privačiai, užsidarius savyje.“²⁴ Laikraščio medija, kurdamai tam tikro dialogo, dalyvavimo iliuziją, skatina tyliai pritarti dalykams, kurie svarstomi laikraščio tekste. Kiekvienas laikraščio skaitytojas, matydamas, kaip tikslios to paties leidinio kopijos skaitomos metro, kirpykloje, kavinėje ar gretimame kambaryje, įsitikina, kad tas laikraščio reprezentuojamas, „įsivaizduojamas“ ar, tiksliau, dirbtinai konstruojamas pasaulėvaizdis yra „regimai įleidęs šaknis kasdieniniame gyvenime“. Bereikšmes, atsitiktinai į vieną laikraštį patekusias žinias sujungia trumpalaikiškumas ir efemeriškumas. Tačiau jos periodiškai be perstojo skverbiasi į tikrovę kurdamos neįtikėtiną pasitikėjimą anonimiška bendruomene.

IŠVADOS

Rašto atvejo analizė leidžia teigti, jog medija nėra tik paprastas komunikacinis tarpininkas, tai veikiau specifinė terpė, kuri, pratęsdama kalbą bei mąstymo procesą, inicijuoja kultūrinius bei žmogaus egzistencijos pokyčius.

Oralinėje bendruomenėje komunikacija sakytinio žodžio forma į vieną tikrovės audinį suaudžia kasdienio gyvenimo aktualumą, individualios ir bendruomeninės atminties perdavimą, tradicijos išmokimą. Atsiradus rašytinei kalbos formai, kultūrinė atmintis įdaiktinama materialioje formoje, o tai lemia skirties tarp praktinės tikrovės ir abstrakčios rašytinės „atminties“ atsiradimą.

Individualioje plotmėje raštas suteikia galimybę atsirasti individo savimonės fenomenui sukurdamas asmeninės distancijos, refleksijos galimybę. Su rašto medijos tęsinio – knygos – forma vakarietiškoje kultūroje galutinai įsitvirtina individualizmo samprata, kurią atspindi tokių sampratų kaip „autorius“ ar „rašytojas“ pasirodymas. Knygos forma tampa ta terpe, kurioje kiekvienas raštingas žmogus

turi galimybę „garsiai kalbėti“ viešojoje erdvėje, demonstruoti savo kaip atskiro, savarankiško bei laisvo individo poziciją įvairiais jam aktualiais aspektais.

Socialiniame kultūros gyvenime raštas lemia greitesnį individo atsiskyrimą nuo bendruomenės. Galimybė perimti kultūrinės tradicijas, vertybes, istorinę „atmintį“ iš neutralių rašto medijų susijusi su asmens nepriklausomybe konkrečios kultūrinės tradicijos atžvilgiu. Individas, išsiugdęs individualios savimonės bei atsakomybės sampratas, yra laisvas pasirinkti jam reikšmingas bei aktualias gyvenimo sferas.

Vis dėlto rašto medijos susijusios ne tik su minėtais atsiskyrimo bei atsiribojimo momentais. Kita unikali rašto medijos forma, kuri istoriškai susiklosto periodinėje spaudoje – laikraščiuose, leidžia sutelkti atskirus individus, formuoti specifinį bendrumo jausmą. Vienas iš tokių pavyzdžių būtų moderni tautinė bendruomenė, kurią vienija vizuali bei anonimiška „išivaizduojamo“ bendrumo patirtis.

Literatūra ir nuorodos

¹ Marshall McLuhan. *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai*. Iš anglų k. vertė D. Valentinavičienė. – Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 36.

² Ten pat, p. 26.

³ Ten pat, p. 95.

⁴ Remiantis McLuhano teorijos analizėje vartojama samprata, šiame kontekste „spaudos“ terminas reiškia periodinės spaudos visumą.

⁵ Marshall McLuhan. *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai*, p. 210.

⁶ Jack Goody, Ian Watt. *The Consequence of Literacy, Literacy in Traditional Societies*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 29.

⁷ Ten pat, p. 31.

⁸ Ten pat, p. 30.

⁹ Jack Goody. *Introduction, Literacy in Traditional Societies*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 11.

¹⁰ Ten pat, p. 15.

¹¹ Walter J. Ong. *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. – London and New York: Routledge, 2005, p. 78.

¹² Marshall McLuhan. *The Gutenberg Galaxy: the making of typographic man*. – Toronto, Canada: University of Toronto Press, 1962, p. 27.

¹³ Jack Goody, Ian Watt, *The Consequence of Literacy*, p. 44.

- ¹⁴ Marshall McLuhan. *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai*, p. 98.
- ¹⁵ Ten pat, p. 94.
- ¹⁶ Marshall McLuhan. *The Gutenberg Galaxy: the making of typographic man*.
- ¹⁷ Marshall McLuhan. *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai*, p. 176.
- ¹⁸ Ten pat, p. 207.
- ¹⁹ Ten pat, p. 211.
- ²⁰ Ten pat, p. 211.
- ²¹ Ten pat, p. 176.
- ²² Benedict Anderson. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Iš anglų k. vertė A. Čižikienė. – Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 40.
- ²³ Ten pat, p. 40.
- ²⁴ Ten pat, p. 50.